

Verslag Platform Agrarisch Erfgoed 13 april 2012 Door: Vivianne Zoeteman
Locatie: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Smallepad 5 te Amersfoort

Thema: Bijgebouwen

Jan van Doesburg (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) – Ingegraven potten rond hooibergen en spiekers: het antwoord van de middeleeuwse boer op opgeslagen oogst belust ongedierte

Bij opgravingen van middeleeuwse nederzettingsterreinen in het rivierengebied worden met enige regelmaat complete aardewerkpotten in kuilen en greppels aangetroffen. Ze worden met name gevonden in sporen die deel uitmaken van hooibergen of andere opslagplaatsen van agrarische gewassen. Analyse van de inhoud van deze potten leert dat zich hierin vaak grote aantallen resten van allerlei soorten muizen, kikkers, padden en mollen bevinden. Dit doet vermoeden dat de potten zijn gebruikt als vallen voor knaagdieren en andere dieren die de opgeslagen oogst bedreigden. Ook uit historische bronnen en afbeeldingen is het gebruik van potten als val bekend. Tot in de 20e eeuw werden allerlei soorten potten, pannen en kuipen gebruikt bij de bestrijding van ongedierte. Aan de hand van verschillende voorbeelden zal worden ingegaan op deze vorm van ongediertebestrijding op het platteland.

Vanuit archeologische invalshoek worden de maatregelen belicht die vroeger door de boer werden getroffen tegen het ongedierte dat het op zijn oogst had voorzien. Er komen voorbeelden voorbij die toegepast werden bij hooibergen en spiekers. De moezenspieker, was een spieker voorzien van verdikte kraag- of paddenstoelvormige staanders zodat de muizen en ander ongedierte niet gemakkelijk naar boven konden klimmen.

Ook werden glazenflessen gebruikt omdat deze glad zijn waardoor het ongedierte er niet tegenop kon lopen. Van rond 1950 zijn er ook veel voorbeelden van kookpotten die omgekeerd op de staanders geplaatst werden, hierdoor kon het ongedierte niet vanaf de grond bij de oogst komen.

Een ander principe wat in de middeleeuwen werd toegepast was de kringgreppel, deze greppel werd gegraven om het bijgebouw waar het graan of andere oogst werd opgeslagen.

Er zijn verschillende soorten ingegraven potten in deze greppels teruggevonden, veelal waren dit grote hoge potten. Deze manier van ongedierte bestrijding kwam veelal voor in het rivierengebied. Een voorbeeld van deze ingegraven potten wordt gegeven uit de dertiende of veertiende eeuw in Kerk-Avezaath. In de potten zijn o.a. resten gevonden van mollen, muizen, padden en kikkers.

Archeologisch kan deze methode van ongediertebestrijding worden teruggevoerd tot in de achttiende en negentiende eeuw, in deze periode werden de potten ook toegepast in de sloot. Dit wordt voornamelijk gezien in de natte gebieden zoals het Rivierengebied en in het westen van Nederland.

In de historische bronnen is ook een soort handleiding teruggevonden voor ongediertebestrijding. In deze handleiding staat beschreven hoe de mensen op de hooiberg klommen en met stokken sloegen waardoor het ongedierte uit de hooiberg viel en zo in een, voor de helft met water gevulde, pot vielen. Door het ongedierte vervolgens niet uit deze potten te laten ontsnappen konden er per nacht wel zo een 300-500 dieren gevangen worden.

Begin twintigste eeuw verdween deze manier van ongediertebestrijding in verband met het goedkoper worden van mechanische vallen en gif.

Sibo de Man en Huub Oome (ODM architecten) - Bijgebouwen onmisbaar erfgoed, een pleidooi voor behoud en ontwikkeling van bijgebouwen op historische erven

Agrarisch erfgoed is meer dan een mooie boerderij of een stoere schuur. De onderdelen van een boerenerf vormen samen een organisch geheel dat als totaal beschouwd en beschermd dient te worden. De cultuurhistorische waarde wordt juist bepaald door de som der delen.

Inmiddels zijn veel historische bijgebouwen als bakhuizen, schuren, hooibergen etc. in slechte staat of zelfs verdwenen. Het behoud van de bestaande bijgebouwen vraagt om investeringen en ook hier is volgens ons het adagium 'behoud door ontwikkeling' van toepassing. Door herbestemming kunnen nieuwe economische dragers gevonden worden.

Ook nieuwe bijgebouwen kunnen volgens ons een bijdrage leveren aan het behoud van het bestaande erfgoed. Mits goed ontworpen en ingepast kunnen ze ruimte scheppen voor nieuwe mogelijkheden op het boerenerf.

Zij zullen iets vertellen over hun ervaringen met bijgebouwen in Brabant. Aan de hand van praktische voorbeelden o.a. wonen in een Vlaamse schuur, vertellen ze over de mogelijkheden en de uitdagingen.

'Volk op stal'. Er wordt vooral ingegaan op de Vlaamse (langsdeel-)schuur en de dwarsdeelschuur. De Vlaamse schuur heeft zijn naam te danken aan het feit dat het type voor het eerst werd beschreven aan de hand van een schuur die zich in Vlaanderen bevond. Echter bevinden de meeste Vlaamse schuren zich in de provincie Brabant.

De boer bouwde voor iedere functie een apart gebouw. Als het de boer voor de wind ging ontstonden er steeds meer gebouwen op zijn erf.

Van groot naar klein: Vlaamse schuur, de wagenschuur, het bakhuis, de hooiberg, het kippenhok, het duifhuis en de waterput.

Ensemble eenheid landschap en gebouw.

De Vlaamse schuur had vaak een dak van roggestro, maar als het even kon werd deze vervaardigd van riet omdat dit materiaal langer meegaat.

De Vlaamse schuur is een vrij groot gebouw. Dit kan een nadeel zijn ten aanzien van bijvoorbeeld hogere kosten bij het vervangen van het dak, maar dit kan ook een voordeel zijn en extra kansen bieden wanneer het gebouw herbestemd wordt.

Een bijgebouw was gereedschap van de boer, nu is het vaak niet meer in gebruik. Belangrijk is het behoud van deze bijgebouwen, we moeten zuinig zijn op wat we nog hebben. Daarnaast kunnen er nieuwe bijgebouwen gebouwd worden, wat bij kan dragen aan het behoud van het bestaande erfgoed.

Er wordt kort ingegaan op de beleidskaders op provinciaal en gemeentelijk niveau. Verder worden er praktijk voorbeelden gegeven van o.a. een verplaatste Vlaamse schuur, een verplaatste en herbestemde Vlaamse schuur en een reconstructie van een afgebrande Vlaamse schuur.

Conclusie: bijgebouwen zijn onmisbaar en maken onderdeel uit van het traditionele erf.

Suzan Jurgens (Stichting Kennisbehoud Hooibergen Nederland) - Hooibergen: van functie tot folly

Nadat hooibergen hun functie in het agrarisch bedrijf grotendeels verloren hebben is er een trend om de hooiberg een plaats te geven binnen het nostalgische sfeerbeeld van het platteland. Dit leidt tot restauratie en nieuwbouw die soms meer, maar meestal minder gelijkenis vertoont met het origineel. In de lezing wordt ingegaan op de wezenlijke kenmerken van de authentieke hooiberg, waarna verschillende nieuwe ontwerpen op hun merites beoordeeld zullen worden.

Hooibergen: van agrarische bijgebouwen tot nostalgische gevoelens omtrent het boerenleven.

Er zijn verschillende typen hooibergen, er kan onder andere onderscheid worden gemaakt aan de hand van het aantal roeden en de roedenafstand. Zo zijn de grootste hooibergen te vinden in de provincie Zuid-Holland die een oppervlakte kunnen hebben tot wel 100m². De kleinste variant kan echter kleiner zijn dan 8m². Verder zijn er authentieke, vernieuwde en moderne hooibergen te vinden en kan er onderscheid worden gemaakt in de constructietypen.

Zo is er de flexibele verbinding met bijv. sloggaten of pengatverbinding waardoor het gewicht van de kap beter verdeeld wordt en de kap met de hand in hoogte is te verstellen. Verder zijn er verschillen in de ophanging te zien, zo kan de kap hangen of steunen en zijn er verschillende toppen zoals de traptop.

Ook de verschillende methoden en technieken voor het optillen komen aan bod.

De hooiberg is een kruising tussen een gebouw en een werktuig.

Er worden veel voorbeelden gegeven van de verschillende hooibergen en de veel nieuwgebouwde hooibergen. Hierbij komt naar voren dat er vaak fouten worden gemaakt ten aanzien van het streekeigene en de oorspronkelijk voorkomende typen uit de regio. Maar de uiteindelijke conclusie is en blijft: 'Niets zo mooi als een berg vol hooi'

Pauze

Marinus van Dintel (Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland) - 'De eigenheid voorbij? Het Zeeuwse boerenerf in transitie'

1. Het streekeigen Zeeuwse erf> streekeigen betekent in Zeeland veel bijgebouwen op het boerenerf. Daarbij zal hij ook streekeigen kenmerken, toegepast op deze bijgebouwen, toelichten.

2. Huidige stand van zaken> 1. Verval en sloop door gebrek aan goede herbestemming of verkeerde positionering voor moderne bedrijfsvoering. 2. Verlies van cultuurhistorische waarde door het zgn. netheidssyndroom. 3. Voorbeelden van goede herbestemming(smogelijkheden). 4. Voorbeelden van moderne bijgebouwen met een kwinkslag naar het verleden.

3. Projecten en financiële regelingen > Succesvolle bestaande projecten en regelingen dreigen te verdwijnen, nieuwe initiatieven zijn onzeker. In welke mate is men in Zeeland bewust van de dreigende kaalslag en wie houden zich met het behoud bezig, zowel beleidsmatig als uitvoerend.

De eigenheid voorbij? Het Zeeuwse boerenerf in transitie. Voorbeelden aan de hand van foto's. Toen en nu. Wat stond er op het erf bij de boerderijen in Zeeland. Kenmerkende bijgebouwen zoals de wagenschuur, het zomerhuis en het varkenskot. Het bakhuis dat door de jaren heen steeds groter werd en ook dienst ging doen als zomerhuis. Het wagenhuis, wat in de achttiende eeuw al gepotdekseld was, wat in de negentiende eeuw in de lange gevel openingen kreeg voor de wagens en werd uitgevoerd met traliewerk en door de tijd heen steeds meer versteend raakte. Verder komen er combinatiekotten, kippenhokken en hondenhokken voorbij. Wat wordt er verstaan onder streekeigen: De zwarte en groene houtendelen en het typische uit Walcheren. De gele gepotdekselde houtendelen die uit de overlevering die kleur hebben gekregen omdat er simpelweg pottenverf met die kleur waren aangespoeld.

De makelaars op de daken, de noodwoningen, Vlaamse keet en nissenhut en begroeiing van gebouwen komen aan bod.

Het netheidsyndroom, verkeerd gerestaureerd en de visie van de nieuwe eigenaren. Nieuwbouw met een flinke knipoog naar het verleden. Maar ook verkeerd materiaal- en kleurgebruik.

Verder wordt er verteld wie in Zeeland zich actief bezig houden met het agrarische erfgoed en welke regelingen er zijn. Echter helaas zijn er op het moment vrijwel geen regelingen die het behoud zouden moeten stimuleren, waardoor de toekomst onzeker is.

Rien de Visser – De topobiografie van het boerenerf

Nu veel boerderijen 'buitenplaatsen' zijn geworden dreigen alledaagse boerenbouwsels van het erf te worden weggevaagd. Deze presentatie is een pleidooi voor een brede blik op erfgoed, met topobiografie als sleutel om de historische biodiversiteit van een culturele biotoop als een boerderij (ook na sloop) in beeld te houden. Ook als sleutel om in monumentenland een balans te vinden tussen kennis, beleving en zorg. Met voorbeelden uit Friesland, Overijssel en Noord-Brabant. Rien de Visser was vele jaren beleidsadviseur cultuur en cultuurhistorie van de gemeente Eindhoven en de provincie Noord-Brabant. Thans is hij freelance adviseur en publicist, met als specialisme één van de meest innovatieve producten van de 19e eeuw: de golfplaat.

Boerenbuitenplaatsen, de topografie van het erf 'Wat vond hier plaats?'

Aan de hand van veel beeldmateriaal wordt de toevoerder gewezen op erfgoed wat men over het algemeen links laat liggen. Bijgebouwen door de jaren heen en hoe de boer zijn materialen weer voor een ander doel hergebruikt. De Topobiografie is de blackbox van een plek en innovativiteit en creativiteit in een niksweggooien-cultuur.

Zo wordt er ingegaan op het gebruik van o.a. golfplaten op het boerenerf, schokbetonnen schuren, stadshooibergen en het feit dat er geen draagvlak is om deze gebouwen te behouden. Hoe je Nederland zou kunnen zien als een pretpark, waarin het gaat om de beleving. Het gaat om de Topobiografie, zorg, balans, beleving en innovativiteit. Je hebt te maken met nieuwe rituelen en oude tradities, zalig erfgoed en heilige monumenten en zo ook met volkscultuur en toparchitectuur.

